

Katarzyna Zamorska
Marta Makuch

STARZENIE SIĘ SPOŁECZEŃSTWA

Wymiar społeczny,
gospodarczy
i polityczny

Starzenie się społeczeństwa

Wymiar społeczny, gospodarczy i polityczny

Starzenie się społeczeństwa

Wymiar społeczny, gospodarczy i polityczny

Katarzyna Zamorska,
Marta Makuch

Kraków 2018

© Copyright: Wydział Nauk Społecznych
Uniwersytetu Wrocławskiego & Marta Makuch, Katarzyna Zamorska

Recenzenci: dr hab. Adam Kubów, prof. UE we Wrocławiu
prof. zw. dr hab. Adam A. Zych

Redakcja: Irena Gubernat

Projekt okładki: Paweł Sepielak

Projekt współfinansowany z budżetu
Samorządu Województwa Dolnośląskiego

Projekt współfinansowany ze środków Uniwersytetu Wrocławskiego

ISBN 978-83-8138-033-1
DOI: 10.12797/9788381380331

KSIĘGARNIA AKADEMICKA
ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel./faks: 12 431-27-43, 12 421 13 87
e-mail: akademicka@akademicka.pl
Księgarnia internetowa: www.akademicka.pl

SPIS TREŚCI

Wprowadzenie	7
Rozdział pierwszy. Zrozumieć starość	19
Obraz osoby starej w historii	19
Starość jako przedmiot zainteresowania nauki	24
Kiedy zaczyna się starość?	29
Społeczne teorie starzenia się	38
Rozdział drugi. Konsekwencje demograficznego starzenia się	47
Starzenie się jednostki a starzenie się społeczeństwa	47
Sytuacja demograficzna w Polsce. Piramida wieku	51
Skutki zmian demograficznych	58
Przemiany demograficzne na Dolnym Śląsku	64
Rozdział trzeci. Starość jako zagadnienie polityki społecznej	69
Punkt wyjścia do rozważań nad miejscem seniorów w społeczeństwie i polityką senioralną	69
Polityka senioralna – utrata autonomii czy szansa dla starych ludzi?	72
Geneza polityki senioralnej	72
Model aktywnego starzenia się	81
Polityka senioralna na poziomie lokalnym	86
Rozdział czwarty. Polityka społeczna dotycząca starości	93
Kwestie podstawowe	93
Zdrowie i profilaktyka zdrowotna w starszym wieku – polityka zdrowotna	99
System zabezpieczenia społecznego	113
Ubóstwo osób starszych	128

Spis treści

Polityka wobec ludzi starych na Dolnym Śląsku	134
Rozdział piąty. Starzenie się społeczeństwa a umiejętności, produktywność i otwartość na nowe wyzwania	141
Aktywność zawodowa osób starszych – wybór czy konieczność w XXI wieku? <i>Silver economy</i>	141
Bariery w uczestnictwie osób starszych na rynku pracy	148
Trzecia kariera, czyli pracownik na emeryturze. Strategia zarządzania wiekiem	153
Edukacja przez całe życie i nauka międzypokoleniowa	164
Rozdział szósty. Od pomyślnego starzenia się do zależności od innych	173
Organizacja opieki dla osób starszych – kto odpowiada?	173
Rodzina jako gwarant opieki nad starszymi osobami	177
Publiczne usługi opiekuńcze	184
Udział trzeciego sektora w opiece nad seniorami	195
Prywatyzacje usług adresowanych do seniorów i ich rodzin	198
Rozdział siódmy. Starość, obywatelstwo i solidaryzm międzypokoleniowy	201
Starzy ludzie jako członkowie wspólnoty	201
Prawa seniorów	204
Prawa jako instrument integracji lub wykluczenia	210
Młodzi <i>versus</i> starzy	217
Zakończenie. Uwagi podsumowujące	223
Bibliografia	235
Indeks nazwisk.....	261

WPROWADZENIE

(Katarzyna Zamorska)

Starość jest zagadnieniem, które zaczęło być na poważnie uwzględniane w debacie publicznej. I nie ma się czemu dziwić. Starość, jak i sam proces starzenia się ludności, są bowiem obecnie główną cechą demografii europejskiej. Liczba ludności w wieku od 60 roku życia ma wzrosnąć na świecie w roku 2050 ponad trzykrotnie, co oznacza, że udział seniorów wśród ogółu mieszkańców będzie znacząco przeważał. Wzrost liczby ludności w grupie nieaktywnych zawodowo skłania zatem, między innymi polityków, do podjęcia działań, które miałyby zatrzymać, a przynajmniej złagodzić, negatywne skutki zjawiska oraz wyjść naprzeciw tym pozytywnym. O tym, że starość i starzenie się społeczeństw nie są problemem peryferyjnym, świadczy uznanie demograficznego starzenia się pod koniec lat 90. XX wieku przez Unię Europejską jako kwestię, która jest wspólna dla wszystkich państw członkowskich¹. Wraz z takimi wyzwaniami cywilizacyjnymi jak globalizacja i postęp technologiczny starość została określona jako ważny czynnik zmian w Europie.

¹ Commission of the European Communities, *The Demographic Future of Europe – from Challenge to Opportunity*, COM (2006), 571 final, Brussels, [on-line:] <https://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0571:FIN:EN:PDF> – 5 IX 2018.

Zaznaczyć jednak należy, że choć w książce została przyjęta perspektywa, zgodnie z którą starość jest ważnym zjawiskiem społecznym, stawiającym przed rządami wielu krajów określone wyzwania, to autorki książki dalekie są od traktowania starości i starzenia się społeczeństw wyłącznie jako zagrożenia. Starość opisywana jest najczęściej językiem ekonomii (ubezpieczenia społeczne, obciążenie budżetu) i demografii (niski przyrost naturalny). Dobrym przykładem ilustrującym takie myślenie o starszych ludziach, którzy „niszczą finanse publiczne”, jest wypowiedź Andrzeja Wajdy, odnosząca się do dyskusji dotyczącej między innymi Otwartych Funduszy Emerytalnych (OFE). Reżyser stwierdził:

Ja już tej awantury nie śledzę. Wiem, że jej nie zrozumieć. Nawet nie wiem, do czego oni zmierzają. Wierzę, że wszyscy chcą, żeby było dobrze. I że są kompetentni. Ale sam nie jestem dosyć kompetentny, żeby nadążyć za ich przykładami, wywodami, myślami, argumentami i kontrargumentami. Pan przychodzi do mnie na 85. urodziny. Ja się bardzo cieszę, że tak długo żyję. Nigdy się nie spodziewałem, że tego wieku dożyję, a co dopiero, że w takim wieku będę robił filmy. Ale rozumiem, że to właśnie ja – żyjąc 20 lat na emeryturze – jestem teraz problemem. Tuska, Balcerowicza, Boniego, Hausnera, Rostowskiego. Muszą coś na mnie poradzić².

Owszem „emeryci, niezależnie od tego, do jakich wysiłków są zdolni, myślą przede wszystkim o własnych biografiach, niezadowolającym poziomie życia, surowości warunków pracy w okresie aktywności, krótkotrwałości urlopów, z jakich korzystali itp.”³, jednak to nie jest tak, że „biorą” tylko emerytury, bowiem wcześniej przyczynili się

2 J. Żakowski w rozmowie z Andrzejem Wajdą, *8½ (dekady)*, „Polityka” 2011, nr 11, s. 23-25.

3 J.-P. Fitoussi, P. Rosanvallon, *Czas nowych nierówności*, tłum. S. Amsterdamski, Wydawnictwo Znak, Kraków 2000, s. 68.

do wytworzenia dobra wspólnego, wspomagają swoje dzieci, także finansowo, opiekują się wnukami, zastępując tym samym częściowo usługi społeczne. Powoli dostrzec można odchodzenie od myślenia o starości w kategorii logiki demografii apokaliptycznej.

Starość nie poddaje się prostym schematom. Nie przebiega u każdego tak samo. To kolejny etap życia człowieka, dla jednych pełnego trosk i – niestety – nasilających się kłopotów zdrowotnych, dla innych zaś może być to okres satysfakcji, dzięki wykorzystaniu zdobytego doświadczenia i umiejętności. Dlatego, mając to wszystko na uwadze, celem niniejszej książki jest uchwycenie złożoności problematyki starości poprzez zaprezentowanie różnych jej aspektów. W strukturze książki uwzględnione zostały niektóre najważniejsze – zdaniem autorki – kwestie, które omówiono w kolejnych siedmiu rozdziałach. W każdym z nich autorki opierają się na źródłach i pracach badawczych gerontologów, przedstawicieli środowisk medycznych, socjologów, polityków społecznych, a także autorów, których zainteresowania wykraczają poza wyznaczoną przez ramy książki tematykę. Jednocześnie podjęta została próba ukazania praktycznego wymiaru zagadnienia. Każdy rozdział zawiera informacje dotyczące problematyki starości i tego, co jest z nią związane (i/czy w jaki sposób jest rozwiązywane) na Dolnym Śląsku. Starość jest bowiem zagadnieniem dotyczącym dziś przede wszystkim społeczności lokalnych.

Jeszcze jedna uwaga, zanim przejdę do omówienia struktury książki. Książka napisana została przez dwie autorki. Z jednej strony jest to sytuacja komfortowa, gdyż można podzielić się pracą zgodnie z własnymi zainteresowaniami odnoszącymi się do konkretnych zagadnień z całej obszernej problematyki starzenia się i starości. Z drugiej natomiast może pojawić się obawa, że widoczna będzie różnica tak w ujęciu zagadnienia, jak i sposobie przedstawiania całości materiału. Mając to na względzie, zdecydowałyśmy się jednak pozostawić sobie możliwość samodzielnego, a zatem swobodnego wyboru zagadnień, a co za tym idzie, sposobu ich ujęcia.

Książka zasługuje na uwagę, gdyż jej tematyka wypełnia istotną niszę na rynku wydawniczym, podejmując m.in. takie zagadnienia, jak konsekwencje zmian demograficznych, ze szczególnym uwzględnieniem przemian demograficznych na Dolnym Śląsku; polityka zdrowotna i senioralna oraz polityka społeczna wobec starości; aktywność zawodowa odchodzącej generacji; srebrna gospodarka; model pomyślnego, aktywnego i zdrowego starzenia się oraz obywatelstwo seniorów i prawa ludzi starszych, będące w istocie prawami człowieka [...]. Przywołując słowa Olgi Tokarczuk z powieści *Bieguni*: „nikt nie nauczył nas się starzeć, nie wiemy, jak to jest” – pragnę powiedzieć, że monografia Marty Makuch i Katarzyny Zamorskiej wprowadza Czytelnika w złożone społeczno-polityczne i gospodarcze niuanse starzenia się społeczeństwa, a zarazem uczy, jak przyjmować niekiedy trudny czas starości. Któż z nas nie pragnie „starzeć się z wdziękiem”, w sposób pomyślny, zachowując na stare lata zdrowie, ogólną sprawność fizyczną i psychiczną, ale również aktywnie angażując się w życie. Może jednak nadejść „złe starzenie się”, nacechowane biedą, bezradnością i biernością, a także syndromem samotnej starości – oto zaledwie niektóre z wątków tematycznych recenzowanej książki, która jest pierwszym tak obszernym i wnikliwym studium wielowymiarowości starzenia się społeczeństwa polskiego.

Z recenzji prof. zw. dr. hab. Adama A. Zycha

Monografia stanowi wartościową pozycję dotyczącą aktualnego problemu, jakim jest obecnie starość. Na uwagę zasługuje nie tylko zasadniczy temat pracy, ale przede wszystkim sposób jego ujęcia. Łączy ona ciekawe rozważania o charakterze teoretycznym z analizą empiryczną ważnych dziedzin życia osób starszych. Takie ujęcie problemu starości możliwe było dzięki wykorzystaniu bogatej literatury krajowej i obcojęzycznej, jak i materiału empirycznego. Wartością pracy jest również interdyscyplinarne ujęcie problemu starości, co jest ważne z punktu widzenia przyszłych jej czytelników, jakimi mogą być praktycy oraz studenci. Ukazany w pracy wymiar społeczny, gospodarczy i polityczny starości może być inspiracją dla szerokiego grona praktyków odpowiedzialnych za poziom i jakość życia osób starszych do działań na rzecz ich poprawy. Dla studentów zaś lektura pracy może być podstawą do zrozumienia złożoności problemu starości i dyskusji.

Z recenzji dr. hab. Adama Kubowa, prof. UE we Wrocławiu